

УДК 821.161.1-2-09

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧЕ ЕСЕ МИКОЛИ МИХ-СТЕПНЯКА ПРО КОБЗАРЯ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

Гуменюк В. І.

*Таврійська академія Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського,
м. Сімферополь*

E-mail: ukrlit_tnu@mail.ru

Микола Мих-Степняк – автор наукових розвідок, присвячених осмисленню таких постатей як Лев Толстой, Олександр Солженіцин, Пантелеймон Куліш. У статті розглядається нова літературознавча праця російського дослідника – «Дорогами великого Кобзаря», видана в Тулі 2014 року з нагоди 200-ліття Тараса Шевченка. Російська літературознавча шевченкіана має глибокі й давні традиції, останнім часом представлені зокрема у вагомих дослідженнях таких відомих науковців як Юрій Барабаш, Петро Жур. Не без успіху прагне плідно розвивати ці традиції М. Мих-Степняк, про що свідчить його книга. Автор уточнює окремі моменти біографії Т. Шевченка, насамперед періоду заслання, подає свої слушні інтерпретації відомих фактів, прагне зняти з постаті поета хрестоматійний глянець, наблизити його до сучасного читача.

Ключові слова: Шевченко, художній світ, життєвий шлях поета, російське літературознавство.

ВСТУП

Російська літературознавча шевченкіана має глибокі й давні традиції. Осягнення та узагальнення її досвіду – одне з актуальних наукових завдань, яке ще потребує свого належного розв'язання. Серед найбільш відомих сучасних російських шевченкознавців – Юрій Барабаш, відомий зокрема глибокими порівняльно-типологічними студіями творчих постатей Миколи Гоголя і Тараса Шевченка [1]. Багато років плідно працював над науковим окресленням біографії великого українського поета Петро Жур [9]. Перше видання його ґрунтовної праці «Труды и дни Кобзаря» вийшло 1996 року в підмосковному місті Люберці [5]. Не без успіху прагне гідно продовжувати ці традиції історик-краєзнавець із Тули Микола Олександрович Мих-Степняк. Завданням пропонованої публікації є розгляд його літературознавчого есе «Дорогами великого Кобзаря», яке вийшло друком у рідному місті автора 2014 року під гаслом «К 200-летию со дня рождения Тараса Григорьевича Шевченко», але ще не стало об'єктом наукового поцінування [7].

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Насамперед варто сказати кілька слів про шлях автора до цієї книжки. Як тультський краєзнавець він захопився постатями пов'язаних з Тулою видатних письменників – Льва Толстого та Олександра Солженіцина. Відтак зацікавився не менш яскравою постаттю українського класика Пантелеймона Куліша. П. Куліш, як відомо, після арешту, пов'язаного з його причетністю до Кирило-Мефодіївського товариства, був 1947 року засланий до Тули, де протягом кількох років проживав з дружиною Олександрою Білозерською (виступала в літературі під псевдонімом Ганна Барвінок). Видавши книжки про Л. Толстого, О. Солженіцина та П. Куліша, М. Мих-Степняк зрештою занурився в художній світ Тараса Шевченка, якого єднали з П. Кулішем тісні дружні стосунки й творчі взаємини. Це привело автора до написання нової книги.

Хочеться насамперед відзначити легкий невимушений літературний стиль, характерний для аналізованого твору. Можна навіть сказати, що це якоюсь мірою ліричний стиль, оскільки в ньому вчувається глибока зацікавленість автора долею свого головного персонажа, а відтак прагнення без зайвого пафосу й занудства (таких поширених в різноманітних інтерпретаціях Шевченкової творчості) донести до читача свої враження й спостереження стосовно тих чи інших, на думку М. Мих-Степняка, прикметних рис життєвого й творчого шляху Т. Шевченка. Автор не прагне в черговий раз переповісти загальновідомі факти й аксіоми, детальніше зупиняється на окремих ключових моментах, які допомагають читачеві в аспекті більш конкретному й людяному сприйняти хрестоматійний образ. При тому наратор часто зводить до мінімуму власні коментарі й подає доволі просторі, але в контексті його оповіді цілком доречні цитати, здебільшого з мало відомих широкому читачеві документів. Характерне з цього погляду посилання на «журнал следователей от 17 апреля 1847 г.» (себто дня, коли арештованого ще 5 квітня на березі Дніпра поета було зрештою доставлено в петербурзьку Петропавловську фортецю): «В 3 часа пополудни доставлен в III отделение из Киева художник Шевченко со всеми его бумагами, и к разбору оных тотчас было преступлено. Бумаг у него не оказалось таких, которые бы прямо относились к Славянскому обществу и пояснили бы дело, равно нет и писем особенно важных, но стихотворения заключают в себе самые наглые дерзости, устремленные против государя императора и вообще русских, возгласы о мнимом угнетении малороссиян и возмутительные мысли о прежней свободе их родины. Рассказывая о Славянском обществе и участии в оном, Шевченко показал упорное несознание, отзываясь, что ему не было известно ни о каких замыслах друзей его» [7, с. 13].

Доволі детально М. Мих-Степняк оповідає про вкрай тяжкий період перебування Т. Шевченка на засланні, наголошуючи і на глибоко драматичних, навіть трагічних відчуттях незламного поета, і на окремих просвітленнях в його долі й світосприйманні.

Не раз і в листах, і в творах Т. Шевченка (згадаймо, зокрема, «Юродивого») постає «Київ наш великий», увінчаний дивовижними храмами, які відкриваються очам того, хто дивиться на древнє місто з лівого берега Дніпра. На сприйняття Шевченком цього заповітного краєвиду перед арештом 5 квітня звертає увагу автор: «...плыл Шевченко на пароме через широко разлившийся Днепр. “Я из Броварского леса вышел... И утром погожим вижу Киев наш великий... В вышине сияют храмы” – писал поэт, вспоминая. Когда паром приблизился к берегу, он заметил на причале жандармов» [7, с. 12]. А по прибутті поета 9 червня 1847 року до Оренбурга звертається увага на його сприйняття в дещо подібному контрастному ключі аналогічного пейзажу: «...Солнце только что закатилось, когда я переправился через Самару, и первое, что я увидел вдали, это было еще розового цвета огромное здание с мечетью и прекраснейшим минаретом...» [7, с. 15].

Про перебування поета на засланні йдеться в центральних розділах книжки – «В физиономии Оренбурга есть что-то антипатическое...» (це власне ще підрозділ попереднього ширшого розділу «Как все начиналось»), «Орская крепость», «В неисхоженные киргизские степи», «Оренбургская зима», «Считаю в ссылке дни и ночи». Тут знову ж таки насамперед на основі документальних матеріалів зримо постають перед читачем митарства, душевні потерпання, рідкісні дорогоцінні моменти

втіхи в часи вимушених дальніх мандрів поета. Наголошується, що певною віддушиною в непривабливому солдатському бутті була участь Шевченка в експедиції «молодого географа і моряка» Олексія Бутакова на Аральське море, розпочатій навесні 1848 року. Ця експедиція принесла Шевченкові багато незабутніх вражень, на якийсь час фактично скасовувала заборону писати й малювати. За наслідками експедиції капітан О. Бутаков був на початку 1849 року обраний дійсним членом Російського географічного товариства, а 1853 року за рекомендацією Олександра Гумбольдта – почесним членом Берлінського географічного товариства, згодом ще й удостоєний медалі лондонського Королівського географічного товариства. Ясна річ, в цих досягненнях була неабияка заслуга й Т. Шевченка, якому й далі судилося потерпати в неволі.

Під час експедиції Т. Шевченко здружився з Карлом Івановичем Герном. К.І. Герн – «відомий інженер і картограф Оренбурзького краю. Автор військово-статистичних праць, будівничий укріплень. У 1860-х роках пішов у відставку в чині генерал-майора» [11, с. 63]. По прибутті з експедиції поет мешкав не в казармі, а на квартирі свого приятеля, вів більш-менш вільний спосіб життя, мав можливість творити. Та несподівано становище його знову стало вкрай скрутним.

Ось як розповідається про причину цієї нової скрути в книзі відомого літературознавця Павла Зайцева «Життя Тараса Шевченка»: «До Гернкової жінки почав залицятися молоденький прапорщик Мик. Гр. Ісаєв, що з його брата Шевченко змалював портрет. Шевченка обурювали інтимні зустрічі закоханої пари. Повний вдячності Гернові за його братерське ставлення до себе, Шевченко не міг байдуже відноситися до кривди, що діється приятелеві... У Страсну П'ятницю 25 квітня Шевченко підстеріг закохану пару і привів додому Герна. Ганебно випроваджений з хати Шевченком і Герном, Ісаєв не викликав Герна на дуель, але на другий день з'явився з рапортом у Обручева й подав йому на письмі донос про те, що Шевченко ходить у цивільному одязі і, не зважаючи на царську заборону, пише вірші та займається малярством. Обручев [губернатор, який начебто прихильно ставився до Шевченка] остовпів. Не дати ходу справі він не міг...» [4, с. 256–257].

М. Мих-Степняк іншої думки про те, що ж саме привело поета до гауптвахти. Тепер тут в Оренбурзі, як зазначає він, Музей-гауптвахта Шевченка, та підкреслює, що працівники цього музею схилиються до іншої версії. Ось що пише М. Мих-Степняк з цього приводу: «Пребывая в Оренбурге в осенне-зимне-весенние месяцы 1849-50 годов, Шевченко мог даже выезжать за пределы города. Скажем, он был в укреплении «Илецкая Защита», расположенном в шестидесяти пяти верстах от Оренбурга. (Нынешний г. Соль-Илецк.) И еще ближе – в татарской слободе Каргала, где, вероятнее всего, проживала его зазноба Забарджад... «Неизменной подружкой Тарасовой была татарка Забарджад, замечательной красоты», – вспоминал дружеские вечера-встречи Федор Матвеевич Лазаревский... Дело в том, что Забарджад нравилась и прапорщику Исаеву, который и написал донос на явного и опасного соперника» [7, с. 39–40].

Жодна з наведених версій не має цілковитого підтвердження. Та слід зауважити, що перша не дуже в'яжеться з реальним образом високошляхетного романтичного поета. Звичайно, в житті всяке трапляється, та все ж більше хочеться вірити в другу версію.

Досить ґрунтовно розроблена науковцями тема «Шевченко й театр». Ведучи мову про те, що якось скрашувало поетові перебування на засланні, М. Мих-Степняк наводить відомий, але рідко згадуваний факт захоплення Тараса Григоровича мистецтвом Мельпомени: «В конце 1851 года в Новопетровском укреплении составилась кружок любителей, решивший устроить настоящий спектакль... Выбор пал на «Свои люди – сочтемся» молодого драматурга А. Н. Островского. И главным декоратором, постановщиком и блестящим актером был поэт, позже знакомый и лично с Островским» [7, с. 46–47].

За всієї відзначеної вище невимушеності, навіть певної елегантності притаманного книжці літературного стилю, думається, авторське жанрове визначення – «документальна повість» – не зовсім коректне. Повість, хай навіть документальна, усе ж таки вимагає більш розробленої сюжетної лінії, ширших образних аспектів. Це швидше за все науково-популярний нарис есеїстичного характеру.

Є в книжці й певні недогляди. Автор широко користується російськими перекладами поезій Шевченка й не вказує імен перекладачів. Рясні цитування різних документів та матеріалів далеко не завжди супроводжуються точними посиланнями. Майже немає посилань і на новочасні шевченкознавчі дослідження. Автор раз у раз цитує відому книгу Марієти Шагінян «Шевченко», вперше видану ще 1941 року й, зрозуміло, не позбавлену певних ідеологічних стереотипів. Може скластися враження, ніби інших авторитетів для нього не існує. Його праця значно б виграла, якби в ній з'явилися відповідні посилання на дослідження Петра Жура [5], Євгена Нахліка [8], Валерії Смілянської [10], Івана Дзюби [3], інших шевченкознавців. Скажімо, автор звертає увагу на те, що під час Аральської експедиції Шевченко побачив неподалік від річки Карабутак одне-єдине в безмежнім степу дерево, що йому поклонялися місцеві мешканці. Відтак народилися акварельний малюнок «Джангісагач» (з датою 26 травня 1848 року) та поетична легенда «У Бога за дверима лежала сокира». Цілком слушно М. Мих-Степняк наголошує на багатогранній та водночас промовистій символіці цього Шевченкового вірша [7, с. 26–27]. Цілком доречно було б доповнити ці спостереження аналітичними міркуваннями Григорія Клочека, який детально розглядає поезію «У Бога за дверима лежала сокира» в одній із своїх останніх монографій [6, с. 150–178]. Г. Клочек у підрозділі «Пророчість поета-візіонера» підкреслює: «Про екологічну катастрофу, що спіткала Аральське море, зараз відомо багато. Від колишніх берегів, які змальовував Шевченко як учасник експедиції Бутакова, це море відійшло вже на десятки, а в окремих місцях й на сотні кілометрів... Подібних сюжетів чимало можна зустріти і в наших українських реаліях [6, с. 176–177]. Автор книжки не раз доречно порівнює літературні й живописні роботи Т. Шевченка, відзначає мальовничість його поетичної мови й поетичність живопису та графіки. Тут би йому дуже в пригоді стала ґрунтовна монографія Лесі Генералюк, присвячена означеній проблемі [2].

ВИСНОВОК

І все ж не вказані недогляди й недоліки визначають загальний характер книжки. Ця праця – вагомий плід справді вдумливого й водночас щиро-задушевного ставлення автора до феномену Великого Кобзаря, прагнення зняти з нього хрестоматійний глянець та наблизити його до якомога ширшого кола читачів.

Список літератури

1. Боронь О. Барабаш Юрій Якович / Олександр Боронь // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / Керівник проекту В. Л. Смілянська. – К. : НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2012–2014. – Т. 1. – С. 326–327.
2. Генералюк Л. Універсализм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва / Леся Генералюк. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко: Життя і творчість. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
4. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К.: Обереги, 1994. – 456 с.
5. Жур П. Труды и дни Кобзаря / Петр Жур. – Люберцы: Люберецкая книга, 1996. – 568 с.
6. Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка: Монографія / Григорій Клочек. – К.: Академвидав, 2013. – 256 с.
7. Мых-Степняк Н. Дорогами Великого Кобзаря: Документальная повесть / Николай Мых-Степняк. – Тула: Антара, 2014. – 160 с.
8. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік / НАН України, Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Львів, 2003. – 568 с.
9. Павлюк М. Жур Петро Володимирович / Микола Павлюк // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / Керівник проекту В. Л. Смілянська. – К. : НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2012–2014. – Т. 2. – С. 637–638.
10. Смілянська В. Шевченкознавчі роздуми: Збірник наукових праць / Валерія Смілянська / НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2005. – 491 с.
11. Яковина О. Герн Карл Іванович / Оксана Яковина // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Т. 2. – К., 2012. – С. 65–66.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЕ ЭССЕ НИКОЛАЯ МИХ-СТЕПНЯКА О КОБЗАРЕ В
КОНТЕКСТЕ РУССКОЙ ШЕВЧЕНКИАНЫ

Гумениук В. И.

Николай Мих-Степняк – автор научных изысканий, посвященных осмыслению творческого и жизненного пути таких писателей как Лев Толстой, Александр Солженицын, Пантелеймон Кулиш. В статье рассматривается новая литературоведческая работа русского исследователя – «Дорогами великого Кобзаря», изданная в Туле в 2014 году по случаю 200-летия Тараса Шевченко. Российская литературоведческая шевченкиана имеет глубокие и давние традиции, в последнее время представленные в частности в весомых исследованиях таких известных ученых как Юрий Барабаш, Петр Жур. Не без успеха стремится плодотворно развивать эти традиции М. Мих-Степняк, о чем свидетельствует его книга. Автор уточняет отдельные моменты биографии Т. Шевченко, прежде всего периода ссылки, представляет свои резонные интерпретации известных фактов, стремится снять с образа поэта хрестоматийный глянец, приблизить его к современному читателю.

Ключевые слова: Шевченко, художественный мир, жизненный путь поэта, русское литературоведение.

Nikola Mykh-Stepnyak's Literary Essay about Kobzar in the Russian Shevchenkean Context
Humeniuk V. I.

Nikola Mykh-Stepnyak is the author of scientific investigations dedicated comprehension such outstanding figures as Lev Tolstoy, Oleksandr Solzhenitsin, Panteleymon Kulish. The article is obtained the Russian researcher's new literary work "The Ways of Great Kobzar", published in Tula 2014 on the occasion of Taras Shevchenko's 200 years old. The Russian literary Shevchenkean has deep and ancient traditions, recently presented particularly in important studies such renowned scientists as Yuriy Barabash, Peter Jour. With success M. Mykh-Stepnyak aims at fecund development these traditions indicative of his book. The author defines more accurately individual moment T. Shevchenko's biography, first of all period of banishment, presents his essential interpretation of well-known facts, aspires to remove textbook gloss from the image of poet, brings his closer to the modern reader.

Key words: Shevchenko, world of arts, the path of life, the Russian literary criticism.